

armády v zájmu pruské svobody. Jako carský důstojník bojoval u Borodina a stále ještě v ruské uniformě se vrátil do Pruska, aby bojoval v osvobozovací válce roku 1813. „Dvojaké vlastenectví“ mělo být mimochodem kodexem japonských důstojníků, kteří nejednali před druhou světovou válkou v souladu s umírněnou politikou císařovy vlády, ale v souladu, jak to oni viděli, s císařovými skutečnými zájmy.

Jedině vlastenecké zoufalství mohlo dohnat Clausewitz k takovému podvrtnému jednání. Skutečnost, že si zvolil tuto cestu, mu proto dodala energii zvolit si dráhu intelektuální podvrtné činnosti, která měla celosvětovou účinnost. Katastrofa roku 1806 hluboce otřásla jeho vírou v pruský stát. Nepodkopala však jeho víru v hodnoty plukovní kultury, v níž byl vychován. Nemohl samozřejmě přemýšlet o válce jiným způsobem než jako o poslání, v němž voják (obzvláště důstojník) svým chováním vzdoruje přirozenosti. Přirozenost radí utéci, nabádá ke zbabělosti a sobeckosti. Přirozenost straní kozáckému způsobu boje, podle něhož člověk bojuje na základě své volby a ne jinak a může se na bojišti věnovat obchodu, pokud to vyhovuje jeho záměrům – to je „skutečná válka“ ve své nejhorší podobě. Nejlépe zachovávané ideály plukovní kultury – naprostá poslušnost, odvaha vědomá si cíle, sebeobětování, čest – se však téměř dokonale přibližovaly „absolutní válce“, kterou si profesionální voják, jak Clausewitz sám sebe přesvědčoval, měl zvolit za svůj cíl.

Jak zdůraznil Michael Howard, rozdíl mezi „skutečnou válkou“ a „absolutní válkou“ nebyl původní Clausewitzovou myšlenkou.¹⁷ V případě pruské armády začátku devatenáctého století „visel ve vzduchu“, v neposlední řadě proto, že byl v souladu s idealistickou filozofií, která pronikala pruskými univerzitami a kulturním životem. Clausewitz neměl žádné formální filozofické vzdělání. „Byl spíše typickým představitelem své generace, který navštěvoval přednášky z logiky a etiky určené pro veřejnost, četl příslušné neprofesionální knihy a články a sbíral útržky myšlenek kulturního prostředí z druhé a třetí ruky.“¹⁸ Kulturní prostředí podporovalo vojenskou teorii, založenou na dialektice mezi skutečnou a absolutní válkou. Kromě toho poskytl Clausewitzovi jazyk, argumenty a způsob prezentace, nejlépe uzpůsobené k doporučení jeho teorie současníkům.

Poté, co se Clausewitz v roce 1813 vrátil do Pruska v ruské uniformě, stál před těžkým dilematem. Jeho kariéra byla v troskách, přesto však zůstal zapáleným pruským nacionalistou. Přál si poskytnout armádě své vlastní teorii války, která by jí zajistila vítězství v budoucnosti, ovšem jeho vlast vůbec nejevila sklon k tomu prodělat ony vnitřní změny, jež učinily revoluční Francii neporazitelnou. Ani Clausewitz si nic takového nepřál. Nenáviděl Francouze, považoval je za podřadné ve srovnání se svým národem v otázce nacionálních kvalit – prohnané a úlisné tam, kde Prusové byli pravdomluvní a šlechtní – a byl příliš zakořeněn ve své monarchistické a plukovní výchově, než aby chtěl svému království transplantovat revoluční myšlenky. Jeho rozumové schopnosti mu nicméně umožnily pochopit, že to bylo revoluční nadšení francouzských armád, které jim přineslo vítězství. Ve Francii během revoluce byla politika vším. V Prusku politika byla a do značné míry zůstala i po Napoleonově porážce pouhým rozmarem krále. Dilema tudíž bylo: jak by bylo možné dosáhnout formy válečnictví, praktikované armádami francouz-

ské republiky a Napoleonem, bez politiky revoluce? Jak by bylo možné mít lidové válečnictví bez lidového státu? Kdyby tak dokázal najít jazyk, kterým by přesvědčil pruskou armádu, že válečnictví je skutečně formou politické činnosti, že čím více se přiblíží „absolutní válce“, tím lépe poslouží politickým cílům státu, a že jakákoliv mezera zůstávající mezi „absolutní válkou“ a nedokonalou formou „skutečné války“ by měla být chápána prostě jako podřízenost strategie politickým nezbytnostem, pruský voják by potom mohl být bezpečně ponechán ve stavu politické nevinnosti s tím rozdílem, že by napříště bojoval, jako by mu v žilách plál politický plamen.

Clausewitzovo řešení tohoto vojenského dilematu se svým způsobem těsně dotýká řešení, které Marx našel o pouhých pár let později pro své politické dilema. Oba vyrůstali ve stejném kulturním prostředí německého idealismu, ačkoliv Marx měl formální filozofické vzdělání, které Clausewitzovi chybělo, a je ohromně signifikantní, že Clausewitz se vždycky těšil velké přízni marxistických intelektuálů, mezi nimi na prvním místě Leninově. Příčinu je snadné pochopit. Zjednodušování bylo vždycky základem marxistické metodologie a Clausewitz argumentoval zjednodušením, že ve válce čím hůře tím lépe, protože hůře je blíž „absolutní“ spíš než „skutečné“ válce. Marx měl také dokazovat, že čím hůře tím lépe, přičemž hůře v politice znamenalo vyvrcholení třídního boje, revoluci, která svrhne bezcenný svět „skutečné“ politiky a zavede „absolutní“ společnost proletářského vítězství.

Motivy, které poháněly Marxe, aby argumentoval tak, jak argumentoval, nebyly stejné jako ty, které podněcovaly Clausewitz. Ten byl odváznějšího ducha. Zatímco Clausewitz se choval loajálně, doufal – marně –, že bude jmenován velvyslancem v Londýně či náčelníkem generálního štábu, a ochotně přijímal povýšení a vyznamenání, Marx si liboval v roli černé ovce.¹⁹ Exil, chudoba, zatracování pruským státem, to byla voda na jeho mlýn. Život vně systému jej posiloval, zatímco Clausewitz byl přesvědčen, že jedině když zůstane uvnitř, dokáže systém změnit. Avšak z intelektuálního hlediska oba muže více věcí spojovalo, než rozdělovalo, neboť oba museli překonat podobnou filozofickou obtíž – přesvědčit vybrané obecnstvo o názorech, k nimž mělo velký odpor. Marx byl apoštolem revoluce ve společnosti, jejíž pokrokové prvky byly revolucí hluboce zklamány, která si pamatovala, že francouzská revoluce a revoluce z roku 1830 selhaly, která měla být svědkem selhání revoluce roku 1848 a byla utiskována ze všech stran mocí monarchistického či buržoazního státu. Clausewitz byl apoštolem revoluční filozofie vedení války, který se snažil vylíčit válku jako politickou činnost kastě, která považovala politiku za nenáviděnou věc. Oba nakonec našli prostředky, jak překonat intelektuální odpor obecnstva, jež se každý z nich snažil obrátit na svou víru. Marx formuloval soubor pouček, o nichž se domníval, že jsou to vědecko-historické zákonitosti, které znamenají pro pokrokové lidi nikoliv pouhou naději, ale jistotu, nevyhnutelnost proletářského vítězství. Clausewitz formuloval teorii, která povyšovala hodnoty plukovního důstojníka – naprostou oddanost službě, dokonce až k obětování života před ústím děl – do role politického kréda a tím jej osvobozovala od hlubších politických úvah.

Knihy *O válce a Kapital*, jakkoliv se odlišují svým námětem, je proto možné koneckonců chápat jako dvě díla stejného druhu. Clausewitz bezpochyby doufal, že kniha *O válce* dosáhne stejného postavení jako kniha *Wealth of Nations* Adama Smithe, vynikající dílo osvícenecké mysli. Možná se dokonce domníval, že podobně jako Smith neudělal nic více, než že pozoroval, popsal a kategorizoval jev stojící před jeho očima. Také Marx hodně popisoval a v mnoha případech přesně. Vyšel ze Smithovy brilantní identifikace průmyslové dělby práce a došel k označení emocí, které tato dělba rodí, jako „odcizení“. Takže tím, v čem Smith viděl v procesu předmechanické výroby špendlíku (kdy jeden muž vytáhne drát, druhý jej nařeže na patřičnou délku, třetí jej nabrousí do špičky a čtvrtý připojí hlavičku) pouze zázračně fungující „neviditelnou ruku“, která řídí tržní ekonomiku, byl Marx inspirován k diagnóze, že zoufalství, které taková práce probouzí v myšlení a cítění člověka, povede k tomu, co nazval „třídním bojem“. Marx došel k závěru, že proces masové výroby v ekonomické soustavě, kde dělník nevlastní výrobní prostředky, činí revoluci nevyhnutelnou. A jeho pozorování byla natolik pravdivá, že průmyslníci našich vlastních časů nepřestávají hledat prostředky, které by učinily dělnickou práci daleko snesitelnější, dokonce smysluplnou. Také Clausewitz začal popisem. Vzal vojenské uniformy, písň a dril za dané a pokračoval od této startovní čáry k tvrzení, že vojákově odcizení (ačkoliv nepoužil tohoto výrazu) vůči jeho údělu – strádání, zranění, smrti – je odsouzeno k tomu, že povede armády k porážce a kolapsu, což byl vojenský ekvivalent revoluce, pokud se nepodaří jej přesvědčit, že strašlivá zkušenost „absolutní války“ poslouží jejich státu daleko lépe než snadnější závazky „skutečné války“, které byly mužům ve zbrani daleko důvěrněji známé.

Tak jako nám zdravý selský rozum napovídá, že prodlužovaný třídní boj je pro společnost, v níž stále probíhá, nesnesitelný a že revoluce způsobuje zla, vedle nichž zla třídního boje vypadají triviálně, tak nás zdravý rozum také varuje, že „absolutní válka“ může být daleko horší, než bytosti z masa a krve dokáží snést. Clausewitz jako myslitel samozřejmě nikdy nečekal, že by se mezera mezi „skutečnou válkou“ a „absolutní válkou“ mohla překlenout úplně. Síla jeho přitažlivosti pro intelektuály, především marxistické, vždycky dokonce spočívala v jeho jemném důrazu na význam nepostizitelných faktorů – náhodě, neporozumění, neschopnosti, nekompetenci, změně politických postojů, selhání vůle či zhroucení shody názorů – které způsobují, že jakákoliv skutečná válka na sebe bere spíše podobu „skutečné“ než „absolutní“ války. „Absolutní válka“ je opravdu nesnesitelná.

Avšak přesto, navzdory únikovému prostoru z krutostí „absolutní války“, který tu Clausewitz ponechal, kniha *O válce* dosáhla paradoxně daleko většího úspěchu, než by autor očekával ve svých nejdívočejších snech. Zemřel jako zklamaný člověk roku 1831, jako oběť poslední velké evropské epidemie cholery, aniž by jej jeho vlast povýšila či nějak zvlášť vyznamenala. Text knihy *O válce* spatřil světlo světa jedině díky tomu, že jej zredigovala jeho oddaná vdova. Také Marx zemřel jako zklamaný muž, dvanáct let po porážce Pařížské komuny v roce 1871, jež se zdála být posledním hřebíčkem do rakve jeho důvěřivé předpovědi, že revoluce je nevy-

hnutelným výsledkem utlačování evropského proletariátu evropskou buržoazií. A přesto, o pouhých čtyřiatřicet let později, v zemi tak zaostalé, že Marx vůbec odmítl možnost, že by se mohla stát revoluční lůň, revoluce nejen zapustila kořeny, ale vyrostla do první diktatury proletariátu. Stalo se tak na vrcholu velké války mezi buržoazními státy, války, bez níž by okolnosti umožňující ruskou revoluci nemohly nastat. Strašlivý charakter této války – nikoliv strašlivý charakter industriálního kapitalismu – dotlačil Rusko k revoluci a strašlivý charakter války byl, stejně jako cokoliv jiného, zpožděným výsledkem Clausewitzova doslovného požadavku, že armády se musejí snažit vést zároveň jak „skutečnou“, tak i „absolutní válku“.

Ukázalo se, že *O válce* je kniha velice opožděného účinku. Teprve čtyřicet let po vydání v letech 1832–33 se stala známou široko daleko, a to ještě oklikou. Helmuth von Moltke, náčelník pruského generálního štábu, měl očividně magické velitelské nadání, díky němuž porazil síly rakouské říše a potom francouzského císařství v taženích, která trvala v letech 1866 a 1871 jen pár týdnů. Svět chtěl samozřejmě znát jeho tajemství, a když Moltke odhalil, že kromě bible a Homéra jej nejvíce ovlivnila kniha *O válce*, Clausewitzova posmrtná sláva byla zajištěna.²⁰ To, že Moltke byl studentem pruské válečné akademie v době, kdy byl Clausewitz jejím ředitelem, bylo přehlédnuto a v každém případě to bylo irelevantní. Svět se chopil knihy samotné, četl ji, překládal ji, často si ji nesprávně vykládal, ale od té doby věřil, že obsahuje esenci pro úspěšné vedení války.

Následné vítězné tažení knihy *O válce* vděčilo za značnou část svého vlivu skutečnosti, že vývoj, k němuž ve válečnictví došlo po jejím napsání, ji do značné míry potvrzoval. Nejdůležitější z těchto událostí bylo rozšíření onoho plukovního ducha, v němž byl Clausewitz vychován. „Válka je určité zaměstnání,“ formuloval v jedné z oněch charakteristických modifikací své ústřední myšlenky o válce jako o politickém činu, které „bude vždycky odlišné a oddělené od ostatních činností. Pak také ti, kteří se jím zabývají a dokud se jím zabývají, budou se vždy považovat za jakýsi cech, v jehož řádech, zákonech a zvyklostech se především obráží duchové války.“ Tímto „cechem“ byl samozřejmě pluk, jehož duch a hodnoty potom Clausewitz dále kategorizoval:

Vojsko, které si i v nejzoubejnějším ohni zachovává své navyké pořádky, které nikdy necouvne z domnělé bázně a odůvodněnému strachu se zuby nehty brání, hrdé vědomím svých vítězství, ani ve chvílích zkázonosné porážky neztrácí sílu k poslušnosti, ani úctu a důvěru k svým velitelům; vojsko, jehož tělesné síly se utužují přípravou strádání a námahy jako svaly atleta; vojsko, které na tuto námahu pohlíží jako na prostředek vítězství, ne jako na kletbu lpějící na jeho praporech, a kterému všechny tyto povinnosti a ctnosti připomínají krátké naučení jediné představy, totiž představy cti jeho zbraní – takové vojsko je prodchnuto válečnickým duchem.²¹

Místo „vojsko“ čti „pluk“, jeho skladební součást. Prusko v devatenáctém století bylo rozhodně poseto pluky. V roce 1831 jich bylo jenom čtyřicet, ale v roce

1871 jich existovalo více než sto, a to nepočítáme střelecké prapory či jezdeckto. Každý zdatný Prus byl příslušníkem pluku, či si službu v něm odbyl v raném mládí, a všichni Prusové rozuměli slovům „jediná představa, totiž představa cti jeho zbraní“.

Tato „jediná mocná představa“ přinesla pruským zbraním vítězství ve válkách proti Rakousku a Francii a okamžitě přiměla důstojníky jiných národních armád pustit se s vervou do výstavby pluků podle pruského vzoru, jež se rekrutovaly z nejlepších mladých mužů národa, doplněných houfy starších záložníků, kteří se ohlíželi za dny své povinné vojenské služby jako za *rite de passage*,* jež je vedla od chlapeckého věku k věku mužnosti. Tato *rite de passage* se stala důležitou kulturní formou evropského života, zkušeností společnou téměř všem evropským mužům a svou univerzálností, svým rychlým přijetím voliči jako společenské normy a nevyhnutelnou militarizací společností dalším potvrzením Clausewitzova výroku, že válka je pokračováním politické aktivity. Dokud národy volily povinnou vojenskou službu, či se smířily s odvodními zákony, jak by šlo popřít, že válka a politika skutečně mají spojitost?

A přesto Bůh války nebyl oklamán. Když v roce 1914 táhly evropské pluky odvedenců do války, vlekouce za sebou přívěsky záložáků, válka, která je pohltila, byla daleko horší než cokoliv, s čím občané počítali. V první světové válce se „skutečná válka“ a „absolutní válka“ rychle staly nerozlišitelné. Zmírňující vlivy, o nichž Clausewitz jako nezaujatý pozorovatel vojenského fenoménu prohlásil, že vždycky účinkují tak, že přivedou potenciální charakter války a skutečné příčiny do souladu, se vytratily až do ztracena. Němci, Francouzi, Britové a Rusové zjistili, že všichni očividně vedou válku jen kvůli válce samotné. Politické cíle války – už tak obtížně definovatelné – byly zapomenuty, politická zdrženlivost byla překonána, politici, kteří volali po zdravém rozumu, byli terčem odporu, politika dokonce i v liberálních demokraciích byla rychle redukována na pouhé ospravedlnění větších bitev, delších seznamů ztrát, nákladnějších rozpočtů a rozhojňování lidského neštěstí.

Politici nehráli ve vedení první světové války roli, která by stála za zmínku. První světová válka byla naopak výjimečnou, monstrózní kulturní úchylkou, výsledkem nevědomého rozhodnutí Evropanů ve století Clausewitze – které začalo jeho návratem z Ruska v roce 1813 a skončilo v roce 1913, posledním roce dlouhého evropského míru – přeměnit Evropu na válečnickou společnost. Clausewitz nebyl strůjcem tohoto kulturního rozhodnutí o nic víc, než byl Marx strůjcem revolučního impulsu, který ve stejném období zneužil liberalismus, ale každý z nich nese závažnou odpovědnost. Jejich veliké knihy, zamýšlené jako vědecká díla, byly ve skutečnosti neuváženými, opojnými díly ideologickými, formulujícími vizi světa ne takového, jaký byl, ale jakým by mohl být.

Účelem války, říkal Clausewitz, je sloužit politickým cílům. Podstata války, podařilo se mu prosadit, je sloužit pouze sobě. Dalo by se tedy logicky dospět k závěru, že ti, kdo učiní z války cíl sám o sobě, budou úspěšnější než ti, kteří se snaží zmírnit její charakter politickými cíli. Mír nejmírumilovnějšího století evrop-

* Obřad přechodu (Pozn. překl.)

ské historie byl výkupným za tuto podvratnou ideu, která vřela a kypěla pod povrchem pokroku a prosperity. Bohatství, nashromážděné za celé století, financovalo v rozsahu nikdy předtím nevidaném díla skutečného míru – školy, univerzity, nemocnice, silnice, mosty, nová města, nová pracovní místa, infrastrukturu ohromné a charitativní ekonomiky světadílu. Umožnilo také prostřednictvím daní zlepšit zdraví obyvatelstva, zvýšit porodnost a vytvořit nové a vynalézavé vojenské technologie a shromáždit finanční prostředky na vedení skutečné války, vytvořením nejsilnější válečnické společnosti, jakou kdy svět poznal. Když Clausewitz začal v roce 1818 psát rukopis knihy *O válce*, Evropa byla odzbrojeným světadílem. Velká armáda se po Napoleonově odchodu do vyhnanství na ostrov Sv. Heleny rozplynula a vojska jeho nepřátel se odpovídajícím způsobem zmenšila. Odvody ve velkém měřítku všude s okamžitou platností ustaly, zbrojní průmysl se zhroutil, z generálů se stali penzisté, veteráni žebrali na ulicích. O šestadevadesát let později, na prahu první světové války, měl téměř každý tělesně zdatný evropský muž mezi svými osobními doklady vojenskou knížku s poznámkou, kde se má hlásit do služby v případě všeobecné mobilizace. Plukovní depa přetékala náhradními zbraněmi a uniformami pro vyzbrojení a vystrojení záložníků. Dokonce i koně sedláků byli sepsáni za účelem rekvizice, kdyby začala válka.

Začátkem července 1914 byly fakticky v uniformě nějaké čtyři miliony Evropanů. Na konci srpna jich bylo dvacet milionů a mnoho desítek tisíc jich bylo již zabito. Ponořená válečnická společnost se vynořila v plné zbroji nad povrchem mírumilovné krajiny a válečníci měli vést válku tak dlouho, až v ní o čtyři roky později již nebudou schopni pokračovat. A ačkoliv tento katastrofální výsledek nesmí být kladen na práh Clausewitzovy pracovny, máme nicméně právo vidět Clausewitze jako ideologického otce první světové války, stejně jako máme právo vnímat Marxe jako ideologického otce ruské revoluce. Ideologie „absolutní války“ byla ideologií armád první světové války. A hrůzný osud, jenž si tyto armády samy připravily svou oddaností této ideologii, je nejspíš nejtrvalejším Clausewitzovým odkazem.

Avšak Clausewitz nebyl pouhým ideologem, ale také historikem, který měl po ruce daleko více než jen své vlastní zkušenosti plukovního důstojníka monarchistického vojska a vzpomínky na jeho rezolutní likvidaci občanskými vojáky revoluční Francie. Když na konci dvacátých let 19. století vzpomínal na bouřlivé události svého mládí, přepisoval je

účasti národů na této veliké státní záležitosti; tato účast vyvěrala jednak z poměrů, které ve vnitřním životě zemí vyvolala francouzská revoluce, jednak z nebezpečí, jímž byly všechny národy ohroženy Francouzi. Udrželi-li se to tak stále, budou-li všechny budoucí války v Evropě vedeny vždycky celou vahou států, a tudíž jen za velké zájmy blízké národům, anebo dojde-li pozvolna zase k odluce vlády od národa, o tom se dá těžko rozhodnout...²²

Jakkoliv dobrým historikem Clausewitz byl, dovolil, aby tyto dvě instituce – stát a pluk – omezily jeho vlastní vnímání světa, a tak ovlivnily natolik úzce jeho

myšlení, že si nepřipustil vzít na vědomí, jak odlišná by mohla být válka ve společnostech, kde jak stát, tak pluk tvořily navzájem odlišné koncepce. Moltke takovou chybu neudělá. Zastával Clausewitzovu ideologii čistě z utilitářských důvodů, neboť věděl, že válka ve vzdálenějších koutech zeměkoule – v Egyptě a Turecku, například, kde vojančil ve službách sultána – může na sebe brát formy jeho učitele naprosto cizí, a přesto naprosto přiměřené, dokonce neoddelitelné od charakteru společností, které je praktikovaly.

V první formě byly teokratické překážky k vedení války nakonec překonány materiálními nezbytnostmi. To se jasně zračí v tajemné historii Velikonočního ostrova. Ve druhém případě, kdy válečnická říše na sebe vzala extrémní formu království Zulů, se jednalo o všudypřítomný společenský chaos, který přetvořil poměrnou benevolenci primitivní pastorální společnosti. Ve třetím případě, v Egyptě mameluků, náboženský zákaz pro vyznavče stejného vyznání vést válku jeden s druhým umožnil vznik podivné instituce militantního otroctví. Ve čtvrtém případě, v Japonsku samurajů, byly dostupné vylepšené technické prostředky k vedení válek dány mimo zákon v zájmu zachování existující společenské struktury. Větší díl této historie byl ovšem Clausewitzovi uzavřen. Přestože bylo teoreticky možné, že četl něco o společenském zřízení polynéských Velikonočních ostrovů a o samurajském Japonsku z knih cestovatelů po Tichomoří, jež vzbudily v Evropě osmnáctého století všeobecný zájem, nevěděl patrně nic o Zulech, jejich postupný nástup k nabytí rozhodujícího vlivu v jižní Africe v době jeho smrti teprve začínal. Nicméně o mamelucích toho musel vědět hodně, i kdyby jen proto, že patřili k nejoslavovanějším poddaným osmanských Turků, jejichž říše, dokonce ještě za Clausewitzova života, zůstávala hlavním vojenským faktorem mezinárodní politiky Evropy. Určitě věděl o osobních vojenských otrocích Osmanů, o janičárech, jejichž existence byla spíš důkazem naprosté nadřazenosti náboženství nad politikou ve veřejném životě Turků. Jeho rozhodnutí ignorovat osmanské vojenské instituce je klíčovým kazem jeho teorie. Dostat se od přehlédnutí militantního otroctví k ještě podivnějšímu vojenským kulturám Polynésanů, Zulů a samurajů, jejichž formy válčení naprosto odporovaly rozumové politice, tak jak ji chápali obyvatelé Západu, znamená pochopit, jak neúplná, omezená a v konečných důsledcích zavádějící je myšlenka, že válka je pokračováním politiky.

VÁLKA JAKO KULTURA

VELIKONOČNÍ OSTROV

Velikonoční ostrov je jedním z nejosamělejších míst na zeměkouli, tečkou v jižním Tichém oceánu více než 2000 mil vzdálenou od Jižní Ameriky a 3000 mil od Nového Zélandu, což jsou nejbližší velké pevninské masy. Je to také jedno z nejmenších obydlených míst na Zemi, trojúhelník vyhaslých sopek o rozloze asi sedmdesáti čtverečních mil. Navzdory své izolaci je nedílnou součástí kultury Polynésie, vysoce vyvinuté civilizace mladší doby kamenné centrálního Tichomoří, která

v osmnáctém století zahrnovala tisíce ostrovů, ležících mezi Velikonočním ostrovem, Novým Zélandem a Havají, třemi vrcholky polynéského trojúhelníku, vzdálené jeden od druhého tisíce mil v prostoru a stovky let v čase původního osídlení.

Polynéská civilizace byla mimořádně dobrodružná. Její evropští objevitelé a první etnografové nedokázali zprvu pochopit, jak národ bez psaného jazyka dokázal kolonizovat tak ohromné oblasti – třicet osm hlavních souostroví a ostrovů rozsetých po dvaceti milionech čtverečních mil oceánu. Byla vypracována složitá vysvětlení, všechna mylná, jež měla dokázat, že polynéští plavci na kánoích dosáhli navigačních výkonů podobných činům Cooka a La Pérouse. Polynéská kultura zůstala nicméně pozoruhodně shodná. Nejenže byly jazyky široce rozptýlených ostrovů očividně příbuzné, ale společenské zřízení vzkvétající na Havaji, Novém Zélandu či na Velikonočním ostrově zůstávalo stále a překvapivě podobné.

Polynéská společnost je ve svém složení teokratická. Náčelníci, kteří jsou považováni za potomky bohů, či za bohy vyhlášených či nadpřirozených praotců, zastávají zároveň úřad nejvyššího kněze. Jako nejvyšší kněz je náčelník prostředníkem mezi bohem a člověkem a zajišťuje, aby jeho národ byl obdařen plody země a moře. Míra jeho schopnosti zprostředkování – *mana* – jej opravňuje k vykonávání posvátné pravomoci (*tapu* neboli tabu) nad zemí, rybářskými lovišti, jejich produkty a nad mnohými dalšími dobrými či žádoucími věcmi. *Mana* a tabu zajišťovaly pozoruhodně stabilní a mírumilovné společnosti za normálních okolností a na nešťastnějších polynéských ostrovech teokracie bezpečně regulovala vztahy mezi náčelníky a lidmi, stejně tak jako mezi klany, které byly potomky původních náčelníků.²³

Avšak polynéský zlatý věk nikdy neexistoval. Dokonce i ve shovívaném Tichomoří nebyly okolnosti vždycky normální, pokud normalita znamená, že zdroje k uspokojení obyvatelstva jsou vždycky dostatečné. Populace vzrůstala, ačkoliv ostrované regulovali počty kontrolou porodnosti, vražděním novorozeňat a povzbuzováním emigrace, kterou nazývali „plavbou“. Nastaly časy, kdy úrodná země a hojná loviště byly naplněny a žádný blízký či známý ostrov nevábil. Tehdy začaly vážné problémy. Slovo označující válečníka, *toa*, je shodné se slovem pro strom se železným dřevem, z něhož se vyráběly kyje a jiné zbraně – a používaly se k urovnání hádek kvůli urážkám, majetku, ženám a nástupnictví, tak jak k tomu má člověk přirozené sklony. Mana náčelníka byla vždycky o to větší, jestliže byl pozoruhodným válečníkem. Ale v dobách sporů válečníci, kteří nebyli náčelníky, porušovali tabu, jež jim zakazovalo vzít si, co potřebovali anebo chtěli, což mělo katastrofální důsledky na složení polynéské společnosti. Převahu mohly získat některé menší klany a za extrémních okolností mohl být některý klan ze svého území nadobro vyhnán.

K nejhoršímu případu došlo na Velikonočním ostrově, a to s obzvláště vražednými následky. Jak Polynésané našli ostrov vzdálený 1100 mil oceánu od nejbližšího obydleného místa (pravděpodobně ve třetím století po Kristu), zůstává záhadou. Nicméně jej našli a přivezli s sebou hlavní ostrovní produkty, sladké brambory, banány a cukrovou třtinu. Vymýtili zem pod třemi vrcholky, nasadili ryby a mořské ptáky a založili usedlosti. Asi v roce 1000 po Kristu zavedli také nekomplikova-

nější formu uctívání teokratického principu, jaká se v polynéském světě vyskytla. Ačkoliv se zdá, že populace Velikonočního ostrova nikdy nepřekročila počet 7000 duší, podařilo se obyvatelům v průběhu 700 let vyřezat a vztyčit více než 300 gigantických soch, zpravidla v pětinasobné životní velikosti, na rozsáhlých chrámových plošinách. V posledním stadiu vztyčování soch na Velikonočním ostrově, v průběhu šestnáctého století po Kristu, ostrované také vynalezli písmo, které patrně používali kněží, aby si dokázali lépe zapamatovat ústní tradice a genealogie. To byl vrcholek civilizované doby, během níž uznávaná moc bohů, zprostředkovaná žijícími náčelníky, zajišťovala mír a pořádek.

Potom se něco zvrtilo. Vzrůstající populace nepostřehnutelně zničila ostrovní životní prostředí. Kácení lesů omezilo dešťové srážky a na polích se méně urodilo. Znamenalo to také menší produkci stavebního dříví, z něhož se stavěly kánoe a v důsledku toho se zmenšily úlovky rybářů. Život na Velikonočním ostrově začal být surový. Objevil se nový artefakt, mata'a, pazourkový obsidiánový hrot kopí se smrtícími účinky.²⁴ Válečníci, zvaní *tangata rima toto*, „muži s krvavými rukama“, se stali dominantní vrstvou společnosti. Pyramida klanů, potomků původních náčelníků, splynula do dvou skupin, které spolu z oddělených konců ostrova neustále válčily. Nejvyšší náčelník, potomek zakladatele, se stal symbolickou figurou, jejíž *mana* už nikoho neohromovala. V průběhu rozkladu společnosti v důsledku válčení byly sochy systematicky převraceny, buď jako urážka many nepřátelských klanů, anebo jako symbol vzbouření prostých ostrovanů proti náčelníkům, jejichž *mana* je zklamala. Nakonec se objevilo bizarní nové náboženství, zcela odlišné od velkolepé teokracie Polynésie: „muži s krvavými rukama“ soutěžili, kdo první najde vejce černobílého rybáka, aby tak získali nejvyšší náčelnickou hodnost – pouze na jeden rok.

Když v roce 1722 přistál na Velikonočním ostrově nizozemský mořeplavec Roggeveen, anarchie již byla v plném proudu. Do konce devatenáctého století snížily následky degenerace (znásobené nájezdy evropských otrokářů a nemocmi, jež Evropané na ostrov zavlekli) počet obyvatelstva na 111 osob, které si udržovaly jen tu nejchatrnější ústní tradici své pozoruhodné minulosti. Na základě toho, co uslyšeli, a z dramatických archeologických nálezů antropologové zrekonstruovali skličující obrázek společnosti Velikonočního ostrova ve stadiu, jež nazvali dekadentní období. Nejenže vypovídal o endemickém válčení a nesl náznaky kanibalismu, ale také odhaloval fyzický rozsah snahy některých ostrovanů uniknout účinkům válek nadobro. Mnoho přírodních jeskyní a tunelů v lávě bylo uzavřeno otesanými kameny, dovlečenými ze znesvěcených plošin soch, aby tak vznikla rodinná útočiště, a na jednom konci ostrova byl vykopán příkop, který odděloval poloostrov od mateřské pevniny, což bylo jistě strategické obranné opatření.

Útočiště a strategická obrana představují dvě ze tří forem fortifikací, jak je znají vojenští analytici. Pouze třetí forma, zemská pevnost, na Velikonočním ostrově chybí. Její nepřítomnost neznámá chybějící rozměr válečnictví, jenž by obyvatelé Velikonočního ostrova nezvládli. Je to jenom ukazatel toho, jak malé toto válčiště bylo. Na nepatrné rozloze ostrova se ostrované očividně sami naučili znát logiku Clausewitzova válečnictví na základě vlastní krvavé zkušenosti. Jistě

rozpoznali význam vůdcovství, jež Clausewitz tak zdůrazňuje. Existence polního opevnění poloostrova Poike naznačuje, že někteří z nich se ztotožňovali s jeho výrokem, že strategická obrana je nejsilnější formou válečnictví. Možná, že se dokonce pokusili, uvážíme-li výjimečně prudký pokles jejich počtu v sedmnáctém století o masovou výrobu nově vynalezených obsidiánových hrotů, o vrcholný akt clausewitzovského válečnictví – o rozhodnou bitvu.

Avšak s jakým sebezničujícím účinkem! Clausewitz mohl snad věřit, že válka je pokračováním politiky. Politika však má sloužit kultuře a Polynésané vytvořili v celé své říši kulturu stejně blahodárnou, jako byla jakákoliv jiná kultura, v níž lidé žili. Bougainville, když dorazil v roce 1761 na Tahiti, prohlásil, že našel zahradu Eden, a jeho líčení krásných lidí žijících šťastně přírodním životem mělo takový vliv, že vedlo ke vzniku kultu „ušlechtilého divocha“, který krmil nespokojenost inteligentní evropské společnosti s jejím vlastním spořádaným, ale vyumělkovaným světem osmnáctého století. Z této nespokojenosti vyrostla politická neshoda a romantická ideologie, které společně svrhly královské státy, v nichž byli obdivovatelé ušlechtilého divoštství vychováni.

Clausewitz ve svém vytržení nad dramatickým aktem – rozhodující bitvou – a nad sobeckým jedincem – vůdcem, především Napoleonem – byl stejně romantický jako kterýkoliv nepřítel *ancien régime*. Ve své oddanosti králi a pluku však zůstával do značné míry svázán manou a tabu, aniž si to vůbec uvědomoval. V monarchistické Evropě před francouzskou revolucí byl pluk prostředkem k udržení násilnických pudů válečníků na uzdě a k jejich využití pro záměry králů. Protože Prusko, jehož byl Clausewitz služebníkem, se dívalo s kromobyčejnou nelibostí na dobré věci tohoto světa, jeho největší král, Bedřich Veliký, povzbuzoval své důstojníky, aby válčili s bezohledností, jež překračovala hranice považované ostatními králi za korektní. Propagace jeho many tedy jaksí vyžadovala porušování tabu, což ostatní králové považovali za nečestné.

Bedřich však nikdy osobně nevybočil z mezí slušnosti. Prostě jen posunoval válčení v rámci převládajícího kodexu k hranicím ještě přijatelné bezohlednosti. Clausewitz, vychovaný ve světě, v němž královská mana a vojenská tabu byly očividně nadobro anulovány, našel slova, jimiž nový řád legalizoval. Vůbec si přitom neuvědomoval, že to už vůbec nebyl žádný řád a že jeho filozofie válčení je receptem na zničení evropské kultury. Jak bychom ho mohli obviňovat? Obyvatelé Velikonočního ostrova, izolovaní v prostoru a čase od většího, daleko shovívavějšího polynéského světa, bezpochyby cítili, pokud by tu myšlenku dokázali vyjádřit slovy, že změněné okolnosti vyžadují kulturní revoluci. Možná že dokonce vynalezli ekvivalent slova „politika“, aby popsali onen kvas věrnosti, jenž vzkypěl poté, co se každoroční nálezce prvního vajíčka černobílého rybáka chopil moci. Dnes to nemůžeme zjistit. Degenerovaný stát, v němž se nalézali oni jedinci, kteří endemické válečnictví přežili, když je objevili první antropologové, neumožňoval uvážené analýzy evoluce, jíž jejich kultura prošla. Nicméně lze učinit tento závěr. Clausewitzův způsob válčení nesloužil cílům polynéské kultury. Tato kultura, ačkoliv nebyla svobodná, demokratická, dynamická ani kreativní v jakémkoliv západním smyslu těchto slov, nicméně přizpůsobila místní prostředky vybraným

cílům způsobem téměř dokonale odpovídajícím podmínkám života na tichomořském ostrově. Mana a tabu ustálily rovnováhu mezi rolami náčelníka, válečníka a příslušníka klanu, z níž měli prospěch oni všichni. A jestliže jejich vzájemný vztah můžeme nazvat „politikou“ polynéského života, potom válka nebyla jejím pokračováním. Válka, když dosáhla v tomto koutu Polynésie zvaném Velikonoční ostrov své „absolutní“ formy, dokázala, že je nejprve ukončením politiky, potom kultury a v konečném důsledku téměř života samotného.

ZULOVÉ

Obyvatelé Velikonočního ostrova provedli na vlastní úkor smrtelně nebezpečný experiment, jež sami vymysleli, neviděni okolním světem. Zulové naproti tomu byli vojenskou revolucí, kterou jejich společnost prodělala začátkem devatenáctého století, vtažení do epické konfrontace se západní civilizací přeháněné tím více, čím déle se o ní vypráví. Došlo k tomu o něco později, než aby si Clausewitz mohl být tohoto dramatu, rozvíjejícího se v jižní Africe, vědom – ačkoliv by si měl být vědom dramatu mameluků, o němž bude řeč později. Vyrcholení dramatu je jedním z velkých příběhů populární historie moderní doby a opojnou součástí mýtu jihoafrického národa, v jehož velké mramorové svatyni v Pretorii jsou postavy zulských válečníků, proti kterým holandští osídlenci bojovali, stejně zidealizované jako postavy samotných búrských hrdinů. Není na tom nic překvapivého. Mýtus Afrikánců vyžaduje, aby jejich nepřátelé byli jak ušlechtilí, tak strašliví a Zulové skutečně byli od doby svého formování jako národa začátkem devatenáctého století až po katastrofální zánik ve válce roku 1879 strašlivými válečníky.

Původně vedli Zulové poklidný, pastorální život. O nguniském národu, z něhož pocházejí, o těchto pastevcích dobytka, kteří migrovali na jihovýchodní pobřeží Afriky ze vzdáleného severu ve čtrnáctém století, napsali o tři století později ztroskotavší Evropané, že jsou „ve vzájemných stycích ... velice civilizovaní, zdvořilí a hovorní, zdraví se navzájem, ať se jedná o muže či ženu, mladého či starého, kdykoliv se potkají“.²⁵ Bývali laskaví k cizincům, kteří mezi nimi mohli cestovat v naprostém bezpečí až potud, pokud s sebou raději nevozili železo nebo měď, což byly tak vzácné komodity, že zavdávaly „pohutku k vraždě“ – a byli pozoruhodně dbalí zákona, především v osobních vztazích. Otroctví bylo neznámé, msta se „téměř nevyskytovala“ a se spory se obraceli na náčelníka, jehož verdikt přijímali „bez reptání“. Náčelníci sami byli podřízeni zákonům a mohli být pokutováni svými poradci, či jejich rozhodnutí mohl zvrátit nějaký vyšší náčelník.

Ačkoliv první evropští návštěvníci zaznamenali, že nejdůležitější hodnotou Nguniů je *ubuntu* – lidskost –, přesto válčili, a dokonce vedli války. *Casus belli* byla obvykle hádka kvůli pastvinám, základnímu zdroji bohatství ve společnosti, kde dobytek snadno převyšil počtem lidí, a poražený kmen skončil na nové a chudší zemi. Jak to je typické pro primitivní národy žijící v zemi s nízkou populací, výsledkem nebylo vyvraždení, ale přesídlení.

Bitvy byly zpravidla ritualizovány, vedeny pod dohledem starých i mladých,

začínaly výměnou urážek a skončily, jakmile nepřítel utrpěl ztráty. Existovaly přirozené, stejně jako zvykové limity, co se týče úrovně násilí. Protože kovy byly vzácné, zbraně se vyráběly ze dřeva utvrzeného v ohni a byly určeny spíše k vrhání než k použití v boji muže proti muži. A jestliže válečník náhodou svého protivníka zabil, musel ihned opustit bojiště a podrobit se očistě, neboť duch oběti by jinak zcela určitě způsobil smrtelnou nemoc jemu i jeho rodině.²⁶

Náhle, během několika desetiletí začátku devatenáctého století, se tento „primitivní“ styl vedení války změnil. Čaka, náčelník Zulů, malého kmene Nguniů, se stal velitelem vojska surově disciplinovaných pluků, které vedly vyhlazovací bitvy, a jeho zulské království se stalo v jižní Africe mocností. Z ostatních společenství, jež vysídlilo, se staly pouhé kmeny na útěku, dezorganizované společnosti zachvácené chaosem, putující stovky mil, aby našly nějaké útočiště.

Evropané, kteří byli svědky vzestupu Čaky, stejně jako navigátoři vyvedení z míry námořnickým mistrovstvím Polynésanů, hledali pro to nějaké jiné vysvětlení než pouze spontánní příčiny. Říkalo se, že Čaka se seznámil s Evropany a naučil se od nich evropské vojenské organizaci a taktice. To zcela jistě nebyla pravda.²⁷ Pravdou ale bylo, že příznivé podmínky, jimž se těšili na severu žijící Nguniové během oné idylické, pastorální fáze, se na konci osmnáctého století změnily k horšímu. Dobytek, jímž Nguniové poměřovali své bohatství, se natolik rozmnožil, že jeho počty překročily množství dostupných „sladkých“ pastvin. Na západě se tyčila dramatická překážka, horský hřeben Drakensberg, k němuž sahaly „hořké“ pastviny, nevhodné pro pastvinářské hospodářství. Hejna much *tse-tse* kolem řeky Limpopo na severu zabráňovala expanzi tímto směrem. Zavedení kukuřice, přivezené do Afriky v šestnáctém století z Ameriky, vedlo k nárůstu populace severních Nguniů, dále na jih blokovali jakoukoliv možnost přestěhovat se tím směrem Búrové z Kapska, vybavení palnými zbraněmi a zarputilou odhodlaností najít si *Lebensraum*.²⁸

K určitým změnám svobodného a bezstarostného života došlo ještě předtím, než se Čaka stal slavným. Předchozí náčelník zrušil systém, podle něhož válečníci, když byli povoláni ke službě ve válce, odešli s ostatními ze svých lokalit, aby se shromáždili v náčelníkově kraalu. Čaka místo toho vytvořil „pluky podle ročníků“ z mužů narozených ve stejném roce. Během své vojenské služby byli separováni od potenciálních nevěst, což snížilo porodnost. Zvýšilo to také moc jejich náčelníka a množství jeho příjmů – ve formě dobytka, zemědělských plodin a ulovené zvěře, neboť během služby ve zbrani patřily výnosy práce válečníků jemu.

Čaka tyto změny institucionalizoval extrémní měrou. „Pluky ročníků“ se staly stálými jednotkami a žily odděleně od občanské společnosti ve vojenských kasárnách. Válečníkům nebylo dovoleno se ženit, ne po dobu trvání jednoho či dvou tažení, ale až do čtyřicátého roku věku, kdy jim byly přiděleny manželky z podobných ženských pluků, které Čaka také vytvořil.

Stará zdrženlivost v bitvách byla také odhozena stranou. Čaka navrhl novou zbraň, bodný oštěp, a cvičil své muže, jak se s ním přiblížit k nepříteli a zabít jej. (Je docela možné, že postupně, jak Búrové postupovali z Kapska, bylo železo dostupnější než dosud; tento aspekt zulského vojenství podle všeho nebyl historiky

zkoumán. Při výrobě bodného kopí asagaj bylo určitě zapotřebí více železa než pro házečí oštěp užívaný předtím.)

Boj muže proti muži chladnou zbraní vyžadoval taktiku sevřeného útvaru. Tu Čaka vynalezl také. Již přiměl své válečníky, aby odhodili sandály a naučil je běhat na dlouhé vzdálenosti na ztvrdlých chodidlech. V bitvě rozdělil své pluky do dvou křídel se silným středem a zálohou v týlu. Když nadešel okamžik srážky, střed zformovaný do hustých řad zaútočil, aby upoutal nepřítele, přičemž každé křídlo běželo jako o závod, aby jej obklíčilo z boků. Očistný rituál se prováděl teprve po skončení bitvy.²⁹ Když začalo zabíjení, válečník svou oběť vykuchal, aby se ujistil o její smrti, a potom pokračoval k dalšímu. Vyvržení bylo tradičním způsobem, jak uvolnit ducha mrtvého, o němž se věřilo, že by jinak dohnal zabijáka k šílenství.

Čaka se nezdráhal zabíjet ženy a děti, což byla praxe, kterou si jeho ngunijští předkové ošklivili, ale zpravidla se spokojil s pozabíjením mužů vládnoucí rodiny sousedního kmene, společně s válečníky, kteří bojovali v bitvě. Ti, kteří přežili, byli vtěleni do jeho vzrůstajícího království. Jeho cílem bylo vybudovat z ngunijských kmenů národ, který by akceptoval jeho vládu, a rozšířit země, které obsadil.

Vně expandujících hranic Zulska způsobil tento systém katastrofu. Čakovy metody vyřešily přelidnění, ale mezi jeho sousedy uvedly jeho metody v chod sérii přesídlení, která připravila jeden národ za druhým o tradiční domovinu a ustálený způsob života. „Vzestup zulského království vzbudil reakci od koloniálních hranic Kapska až k jezeru Tanganjika. Každá komunita uvnitř asi pětiny afrického světa-dílu byla hluboce zasažena a mnohé byly naprosto zničeny.“³⁰

Tyto strašlivé účinky zulského imperialismu dostaly název *Difaqane*, „nucená migrace“. „Do roku 1824 byla většina země mezi [řekami] Tukelou a Mzimkhulou, Drakensbergem a mořem zdevastována. Byly zabity tisíce lidí. Jiní uprchli dále na jih a opět jiní byli včleněni do národa Zulů. V Natalu život organizované komunity dočista ustal.“³¹ Přitom se nejedná o nijak malou oblast, má rozlohu asi 15 000 čtverečních mil. Její rozměry však nic neznamenají ve srovnání se vzdálenostmi, jež uprchlíci před Zuly urazili. Jedna skupina ukončila svůj úprk až na pobřeží jezera Tanganjika, 2000 mil od výchozího místa. V průběhu putování některé skupiny přišly o veškerý svůj dobytek a byly přinuceny nahradit jej plevelem a kořeny. Některé byly dohnány ke kanibalismu, mnohé skončily jako „hordy“, které zpustošily zem jako kobylinky a jejichž cesta byla lemována mrtvými a umírajícími.

Mladí Zulové zůstali věrní Čakově vojenské soustavě a étosu ještě nějaký čas po jeho smrti v roce 1828. Zakořeněnou chybou každého triumfálního válečnického systému je to, že nedokáže zúročit ovoce vítězství v ekonomické a společenské rozmanitosti, že se v okamžiku slávy stává zkamenělinou. Proč k tomu dochází, to je námětem této knihy. V případě Zulů to byl bezpochyby výsledek toho, že museli žít, jak bylo řečeno o Prusech, *toujours en vedette** – byli tak ohroženi srovnatelně odolnými vojenskými silami (které shodou okolností byly v jižní Africe devatenáctého století také v nejpokročilejším stadiu ekonomického vývoje), že

* *Stále na stráži. (Pozn. překl.)*

nadále vynaložili veškerou svou energii výlučně na vojenskou formu. Tak jak se často stávalo jinde, právě tato forma určovala jejich vzestup. Zulové nakonec získali i palné zbraně, ale nedokázali novému nástroji přizpůsobit taktiku a zůstali u masových útoků s bodnými asagaji jako u prostředku své nadvlády na bojišti.

Čaka byl dokonalý clausewitzian. Vytvořil vojenskou soustavu, která sloužila konkrétnímu způsobu života, chránila jej a vše činila s dramatickou účinností. Zulská kultura, tím, že učinila válečnické hodnoty prvořadými, zaměřením těchto hodnot na uchování dobytčářské ekonomiky a svázáním energie a představitosti nejdynamičtějších členů společnosti sterilními vojenskými pouty až do zralého věku, se sama připravila o šanci rozvinout se a přizpůsobit okolnímu světu. Krátce řečeno, vzestup a pád zulského národa představuje strašlivé varování před vadami clausewitzianských analýz.

MAMELUKOVÉ

Svázanost, ať již v silnější či slabší formě, je běžnou podmínkou vojenské služby. V případě Zulů dosáhla své extrémní formy. Čakovi válečníci nebyli otroci, protože to byl spíše zvyk posílený terorem nežli zákon, který je svazoval poddanstvím. Nicméně byli, ve smyslu fungování, otroky Čakovy vůle. Vojáci však mohli být v minulosti otroky ze zákona, jakkoliv se nám jejich postavení zdá dnes protimluvem. Otroctví v moderním světě znamená absolutní potlačení individuální svobody, zatímco držba zbraní a zběhlost v jejich užívání jsou prostředky individuálního osvobození. Nedokážeme si představit, jak může být člověk ozbrojený a zároveň zbavený svobody. Ve středověkém muslimském světě však nikdo neviděl žádný konflikt mezi statutem otroka a vojáka. Otroctví vojáci – mamelukové – byli charakteristickým rysem mnoha muslimských států. V povaze věci bylo, že se často stávali vládci takových států a jejich vůdcové zůstávali u moci po celé generace, avšak byli daleci toho použít sílu, které se těšili, aby se právně osvobodili, neoblohně trvali na zachování mamelucké „instituce“ a vzdorovali všem tlakům na změnu její podstaty. Jejich odpor měl pochopitelnou příčinu. Za svou nadvládu vděčili monopolu v mistrovském ovládnutí jezdeckého umění a lukostřelby, a kdyby se jej vzdali ve prospěch plebejské praktiky střelby z mušket či pěšího boje, tak by o tuto nadvládu přišli. Avšak právě omezenost jejich vojenské kultury, stejně jako v případě Zulů, nakonec způsobila jejich pád. Ačkoliv jejich politická moc byla dána jejich vojenskou výlučností, raději trvali na svém zastaralém válečnickém stylu, než by se snažili přijmout nové formy válečnictví. Clausewitzianské analýzy v jejich případě, stejně jako v případě Zulů, byly postaveny na hlavu. Držitelé moci udělali z politiky pokračování války. Z praktického hlediska to byla pitomost. Z kulturního hlediska neměli mamelukové jinou možnost.

V islámském světě, stejně jako ve světě Řeků a Římanů, na sebe bralo otroctví mnoho forem, některé značně laskavé. Otrok mohl být váženým obchodníkem, učitelem, podnikatelem, který vydělával částečně pro sebe, důvěryhodným sekretářem. Islám však dovedl rozmanitost otrockých forem ještě dál nežli Řekové nebo Římané. Pod vládou kalifů – „následovníků“ Muhammada, kteří vykonávali jak